

*Віра Анатоліївна Явір,
провідний науковий співробітник
відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор політичних наук
ORCID: 0000-0002-1854-5012*

ЗРОСТАННЯ РІВНЯ КСЕНОФОБІЇ ТА ЕТНІЧНОЇ ВОРОЖНЕЧІ В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Конфлікти будь-якої природи (економічні, політичні, територіальні, воєнні) між державами супроводжуються підвищенням циркуляції в медійному, публічному дискурсі етнічних стереотипів та упереджень, мови ворожнечі, якою негативно маркується етнічність їх учасників, що неминуче призводить до зростання рівня ксенофобії. Російсько-українська війна, особливо її третій етап, який розпочався після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року, повною мірою підтверджує цю закономірність етноконфліктології [1, с. 10–12]. Саме тому метою дослідження є відстеження факторів зростання рівня ксенофобії та етнічної ворожнечі в ході російсько-української війни.

Методи дослідження ґрунтуватимуться на моніторингу етнічної та етнополітичної складової російсько-української війни – офіційних і політичних заяв, повідомлень ЗМІ про злочини на ґрунті етнічної ненависті, системному аналізі соціологічних опитувань, які відображають ставлення до етнічності сторін – учасників війни та кейс-методі – аналізі окремих ситуацій, які ілюструють стрімку деградацію міжетнічної російсько-української взаємодії в ході російської війни. Попри високий рівень розробки проблем ксенофобії, україно- та русофобії зокрема (О. Кривицька, І. Кресіна, В. Котигоренко, Л. Лойко Л. Нагорна, М. Рябчук, Ю. Тищенко), у розрізі конвенційної війни, яку розв'язала РФ проти України, в сучасних умовах тотальної діджиталізації, що дають змогу відстежувати злочини на ґрунті етнічної ненависті в режимі реального часу, фактично бути їх свідками, належного комплексного наукового висвітлення ще не здобули.

Виклад основного матеріалу. Дані соціологічних опитувань фіксують різке погіршення ставлення українців до Росії та росіян після повномасштабного воєнного вторгнення. Наразі 92% респондентів ставляться до РФ погано, лише 2% добре [2]. Тоді як протягом 2019–2022 років у опитуваннях простежувалося поступове зниження позитивного ставлення до РФ, але ще на початку лютого 2022 року 34% респондентів демонстрували добре ставлення до Росії, а це третина всього населення України. Такі соціологічні результати опосередковано вказують і на зростання ксенофобії в українському суспільстві щодо росіян. Востаннє безпосередньо рівень ксенофобії (індекс соціальної дистанції за шкалою Богардуса) у ставленні до росіян вимірювався в Україні в 2019 році і становив (3,6). Значно вищим індекс ксенофобії був щодо мігрантів, особливо чорношкірих (5,2), а також ромів (5,4). Якщо останніх третина респондентів воліла б не пускати в Україну, то росіян лише 13,2% [3]. Після повномасштабної воєнної агресії РФ ставлення суттєво погіршилося: хоча прямо індекс соціальної дистанції щодо росіян не вимірювався, але на це вказують інші, у тому числі соціологічні показники.

Так, ксенофобія, яка умовно починається з показника 4 і вище (4 є індикатором межі толерантності, переходом від толерантного ставлення до ксенофобії, етнічного неприйняття, а у випадку досягнення рівня 6–7 навіть етнічної ворожнечі) характеризується різко негативним емоційним сприйняттям етнічності, яка маркується свідомістю як ворожа, загрозлива. Нещодавні опитування зафіксували зміну емоційного фону унаслідок воєнного вторгнення Росії – серед основних емоцій, які викликає в українців війна Росії проти України домінують: гнів, обурення, ненависть і відрaza (53%); гордість за Україну та армію (52%); тривога, страх жах (38%). Не складно помітити, що

більшість емоцій є негативними і спрямованим у бік країни агресора та її населення. Причому українці не розмежовують злочинне військово-політичне керівництво РФ і росіян, вважаючи їх однаково відповідальними за війну та негативні наслідки, які вона несе для України (злочини, смерті, катування, руйнування, вимушене переміщення населення, зубожіння). Понад 84% українців вважають пересічних росіян винними у війні, і цей показник має тенденцію до зростання, зовсім не винними – лише 4% [4]. Погіршує ставлення українців до росіян і те, що переважна більшість з них (81%) згідно з російськими опитуваннями підтримує «спецоперацію та дії російських збройних сил в Україні» [5].

Незважаючи на те, що будь-яка конвенційна війна апріорі супроводжується зростанням рівня ксенофобії та етнічної ворожнечі, оскільки у ній під час воєнних дій гинуть громадяни як однієї, так і іншої держави як у статусі комбатантів, так і цивільного населення, російсько-українська війна ускладнюється низкою обставин, які посилюють атмосферу етнічної ворожнечі та призводять до зростання рівня ксенофобії.

По-перше, ця війна не була спровокованою, вона не є справедливою, а є загарбницькою за своєю суттю – Україна не порушувала принципів мирного співіснування двох сусідніх держав і не загрожувала суверенітету РФ, яка зненацька без жодного раціонального обґрунтування напала на мирну, демократичну державу під вигаданими приводами демілітаризації та денацифікації.

По-друге, етнічний чинник у ідеологічному оформленні денацифікації (російською стороною подається начебто як позбавлення українців від ідеології нацизму в силовий спосіб) став однією з причин військового вторгнення, масового вбивства населення України в ході війни, у правовій площині кваліфікованого як геноцид. Попри те, що нацизм (скорочено від націонал-соціалізм) – це тоталітарна за своєю суттю фашистська ідеологія Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини 30–40-х років ХХ ст., що є поєднанням расизму (вищості однієї раси – арійської), антисемітизму та соціального дарвінізму, яка не має жодного відношення до сучасної демократичної України. РФ видерла нацизм з контексту Другої світової війни, в якій Радянський Союз протиставляв себе фашистській Німеччині, і штучно, в пропагандистський спосіб нав'язала Україні для отримання скоріше внутрішньої підтримки війни всередині РФ.

На початку вторгнення російські ідеологи відкрито анонсували, що: «денацифікація неминуче буде й деукраїнізацією – відмовою від розпочатого ще радянською владою масштабного штучного роздмухування етнічного компонента самоідентифікації населення територій історичних Малоросії та Новоросії»; «назва «Україна»... не може бути збережена як титул ніякого повністю денацифікованого державного утворення на звільненій від нацистського режиму території»; українське нацифіковане населення, що «підтримує нацистську владу та потурає їй», має зазнати справедливого покарання у вигляді «несення неминучого тягаря справедливої війни проти нацистської системи» [6]. Відверто проголошені злочинні наміри не могли сприяти збереженню навіть довоєнного рівня позитивного ставлення до росіян. Тим більше, що на окупованих територіях України денацифікація перейшла в площину практичної реалізації – було створено низку фільтраційних таборів та ізоляцій за зразок концентраційних таборів, де українці зазнають нелюдського поводження та тортур.

По-третє, етнополітичний супровід воєнних дій, а також етнічна компонента воєнних злочинів вказують, що РФ почала повномасштабну війну, маючи на меті окупувати всю територію України, ліквідувати державу, знищити велику або навіть більшу частину українського населення за ознакою національної / етнічної належності, в чому простежуються ознаки геноциду. Провідні світові юридичні експерти, вивчивши доказову базу (приклади масових вбивств мирних мешканців, примусових депортацій та дегуманізуючу антиукраїнську риторичку, яку використовують високопосадовці РФ) дійшли висновку, що РФ несе відповідальність за порушення Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948) [7].

У діях РФ щодо України та її військових на нашій території простежуються всі ознаки геноциду, визначені цим міжнародно-правовим документом. Геноцидом вважаються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку, зокрема національну, етнічну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) завдання серйозних тілесних ушкоджень або спричинення психічних розладів у членів групи; в) умисне створення таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення такої групи; г) заходи з запобігання дітонародженню в такій групі; е) насильницька передача дітей з такої групи в іншу [8].

Вбивства українців та умисне створення умов нашого фізичного знищення підтверджує те, що Росія, ведучи конвенційну війну на території України, взагалі не дотримується норм гуманітарного права (Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), або Женевської конвенції), покликаною мінімізувати руйнування цивільних об'єктів і кількість жертв серед мирного населення. Навпаки, російською стороною бомбардуються житлові будинки, школи, лікарні, об'єкти інфраструктури, блокуються і обстрілюються гуманітарні коридори евакуації цивільного населення, що поглиблює гуманітарну катастрофу. Захоплення та цілеспрямоване знищення об'єктів інфраструктури, що забезпечує базові потреби та життєзабезпечення людей, унеможливорює підтримання нормальних, гідних умов життя в багатьох населених пунктах України.

Масові вбивства українців вчинені з особливою жорстокістю: катування, гвалтування, наруга на тілами, про що свідчать масові поховання (в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь та ін.), вказують на заподіяння військовими РФ серйозних тілесних ушкоджень або спричинення психічних розладів у українців. Як заходи з запобігання дітонародженню можуть кваліфікуватися численні сексуальні злочини, вчинені військовослужбовцями збройних сил РФ проти українців під час окупації українських територій. Були офіційно задокументовані свідчення сексуальної жорстокості проти жінок, що спрямована саме на унеможливлення або суттєве ускладнення народження ними українських дітей у майбутньому [9]. Їх наслідком стає також примусова вагітність, що є складовою кількох міжнародних злочинів одночасно: воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду і означає спеціальний умисел негативно вплинути на етнічний склад населення України. К. Рашевська робить висновок, що примусова вагітність може бути складовою ширшої стратегії знищення певної етнічної групи, яка покликана принизити, присоромити, налякати всю групу та спотворити процеси її відтворення [10]. Вивчаючи злочин геноциду, юристи сходяться у думці, що якщо процеси відтворення використовуються для розмноження членів однієї етнічної групи і одночасно для запобігання народженню членів іншої, це є формою винищення, тобто геноциду.

Градус етнічної ненависті в українському суспільстві підігріває той факт, що керівництво Росії схвалює і санкціонує політику геноциду українців, яку реалізують російські військові. Замість притягнення до кримінальної відповідальності президент РФ відзначив 64-ту окрему мотострілкову бригаду, яка окупувала та вчиняла вищезгадані злочини в м. Бучі, присвоївши їй почесне найменування «гвардійська» за «масовий героїзм та відвагу, стійкість та мужність, виявлені особистим складом бригади в бойових діях з захисту вітчизни та державних інтересів в умовах збройних конфліктів» [11]. Російське керівництво заперечило причетність своїх військових до воєнних злочинів у Бучі, Ірпені, Гостомелі та Бородянці, заявивши, що всі докази – це «провокації українських нацистів», сфабриковані за підтримки Заходу. Натомість міністр закордонних справ України припустив, що етнічна ненависть до українців виховувалася в Росії цілеспрямовано не один рік: «Протягом багатьох років російські політичні еліти та пропаганда розпалювали ненависть, деґуманізували українців, плекали російську перевагу та закладали ґрунт для цих звірств» і закликав науковців дослідити цей феномен [12]. Кадри цих злочинів, свідчення жертв та очевидців призвели до різкого зростання, активізації у відповідь захисної ксенофобії (русофобії) серед українців.

Що ж стосується останньої ознаки геноциду – насильницької передачі дітей з однієї етнічної групи в іншу – її підтверджує спрощення прийому в російське громадянство українських дітей. Так, російські військові насильно депортують з тимчасово окупованої території України дітей, у тому числі дітей-сиріт, а також дітей, батьки яких загинули на війні. МЗС України вказало на загрозу незаконного усиновлення українських дітей російськими громадянами без дотримання всіх необхідних процедур, визначених законодавством України [13]. Відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього дії РФ можуть також кваліфікуватися як насильницька передача дітей з однієї етнічної групи до іншої. За останніми даними, понад 234 тис. українських дітей були примусово вивезені у РФ, на тимчасово окуповані території або до Білорусі.

Тому Верховна Рада визнала дії, вчинені РФ під час воєнного вторгнення в Україну, геноцидом українського народу, ухваливши відповідну постанову та закликавши міжнародні організації та інші держави до визнання вчинення РФ геноциду українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [14].

Висновки. Незважаючи на те, що офіційного зростання рівня ксенофобії в ході російсько-української війни не зафіксовано, оскільки він поки що не вимірювався, низка проаналізованих вище чинників вказує на безпрецедентне зростання русофобії як захисної ксенофобії в українському суспільстві у відповідь на воєнне вторгнення РФ, антиукраїнську риторику керівництва РФ (наміри знищити українську державу, українську націю) та воєнні злочини, які здійснюються на території України за умов недотримання гуманітарного права. І хоча ксенофобія є деструктивним явищем, перешкодою для демократичного розвитку, наразі захисна русофобія та етнічна ненависть до РФ та росіян є ядром консолідації та стійкості українського суспільства задля досягнення перемоги над РФ, необхідною складовою збереження державної суб'єктності України.

Список використаних джерел

1. Маруховська-Картунова О. Філософсько-релігійний та політологічний виміри витоків наук про мир і врегулювання етнополітичних конфліктів. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип.7. С. 10–19.
2. Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: соціологічне опитування (13–18 травня 2022 р.). КМІС. URL: <https://bit.ly/3ITM4Ir>.
3. Міжетнічні упередження в Україні: соціологічне опитування (вересень 2019). КМІС. URL: <https://bit.ly/3M0xJEe>.
4. Всеукраїнське національне репрезентативне опитування 18–19 квітня 2022 року. *Info Sapiens*. URL: <https://bit.ly/3t2bgjW>.
5. Конфликт с Украиной: соцопрос 24–30 марта 2022. *Левада-Центр*. URL: <https://www.levada.ru/2022/03/31/konflikt-s-ukrainoj/>.
6. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.
7. Kottasová I. Leading experts accuse Russia of inciting genocide in Ukraine and intending to ‘destroy’ Ukrainian people. *CNN*. URL: <https://cnn.it/3NJhL2V>.
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
9. «Щоб не народжували українських дітей»: омбудсмен розповіла про сексуальні злочини рашистів у Бучі. *Укрінформ*. URL: <https://bit.ly/3x2ltyY>.
10. Рашевська К. Примусова вагітність як міжнародний злочин в Україні: покарати не можна мовчати. *Юридична Газета он-лайн*. URL: <https://bit.ly/3915mIL>.
11. О присвоении 64 отдельной мотострелковой бригаде почетного наименования: указ президента РФ № 215 от 18.04.2022. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47729>.
12. Росіяни закладали ґрунт для звірств у Бучі не один день – Кулеба. *Gazeta.ua*. URL: <https://bit.ly/3IWwImq>.
13. Заява МЗС України щодо указу президента РФ про спрощений прийом у російське громадянство українських дітей-сиріт. *Урядовий портал*. URL: <https://bit.ly/38BMSHh>.
14. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постановою Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>.

References

1. Marukhovs'ka-Kartunova O. Filosofs'ko-relihiynny ta politolohichnyy vymiry vytokiv nauk pro myr i vrehulyuvannya etnopolitychnykh konfliktiv. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Vyp. 7. S. 10-19 [ukr].
2. Dynamika stavlennya naselennya do Rosiyi ta emotsiynny fon unaslidok viyny: sotsiolohichne opytuvannya (13-18 travnya 2022 r.). KMIS. URL: <https://bit.ly/3ITM4Ir> [ukr].
3. Mizhetnichni uperedzhennya v Ukraini: sotsiolohichne opytuvannya (veresen' 2019). KMIS. URL: <https://bit.ly/3M0xJEe> [ukr].
4. Vseukrayins'ke natsional'ne reprezentatyvne opytuvannya 18–19 kvitnya 2022 roku. *Info Sapiens*. URL: <https://bit.ly/3t2bgjW> [ukr].
5. Konflikt s Ukrainoy: sotsopros 24–30 marta 2022. *Levada-Tsentr*. URL: <https://www.levada.ru/2022/03/31/konflikt-s-ukrainoj/> [rus].
6. Sergeytsev T. Chto Rossiya dolzhna sdelat' s Ukrainoy. *RIA Novosti*. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html> [rus].
7. Kottasová I. Leading experts accuse Russia of inciting genocide in Ukraine and intending to ‘destroy’ Ukrainian people. *CNN*. URL: <https://cnn.it/3NJhL2V>.
8. Konventsiya pro zapobihannya zlochynu henotsydu ta pokarannya za n'oho. *Verkhovna Rada Ukrayiny*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text [ukr].

9. «Shchob ne narodzhuvaly ukrayins'kykh ditey»: ombudsmen rozpovila pro seksual'ni zlochyny rashystiv u Buchi. *Ukrinform*. URL: <https://bit.ly/3x2ltyY> [ukr].
10. Rashevs'ka K. Prymusova vahitnist' yak mizhnarodnyy zlochyn v Ukraini: pokaraty ne mozha movchaty. *Yurydychna Hazeta on-layn*. URL: <https://bit.ly/3915mIL> [ukr].
11. O prisvoenii 64 otdel'noy motostrelkovoy brigade pochetnogo nayimenovaniya: ukaz prezidenta RF № 215 ot 18.04.2022. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47729> [rus].
12. Rosiyany zakladaly grunt dlya zvirstv u Buchi ne odyn den' – Kuleba. *Gazeta.ua*. URL: <https://bit.ly/31WwImq> [ukr].
13. Zayava MZS Ukrainy shchodo ukazu prezidenta RF pro sproshcheny pryom v rosiys'ke hromadyanstvo ukrayins'kykh ditey-syrit. *Uryadovyy portal*. URL: <https://bit.ly/38BMSHU> [ukr].
14. Pro Zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vchynennya Rosiys'koyu Federatsiyeyu henotsydu v Ukraini»: postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> [ukr].

Явір В. А. Зростання рівня ксенофобії та етнічної ворожнечі в ході російсько-української війни

В ході чергового етапу російсько-української війни, що розпочався повномасштабним воєнним вторгненням РФ на територію України, виявлено ознаки зростання рівня ксенофобії та етнічної ворожнечі, аналізу яких присвячено це дослідження.

Незважаючи на те, що офіційного підвищення індексу ксенофобії в ході російсько-української війни не зафіксовано, оскільки він поки що не вимірювався, низка чинників, проаналізованих у статті, вказує на безпрецедентне зростання русофобії в українському суспільстві у відповідь на воєнне вторгнення РФ. Підвищують градус етнічної ворожнечі антиукраїнська риторика та наміри денацифікації України з боку військово-політичного керівництва РФ (знищити українську державу, українську націю), воєнні злочини, які здійснюються військовими РФ на території України, недотримання гуманітарного права в ході війни з метою залякування та збільшення кількості жертв серед цивільних, що призводить до гуманітарної катастрофи в населених пунктах України. У діях РФ на території України виявлено всі ознаки злочину геноциду.

Хоча ксенофобія є деструктивним явищем, перешкодою для демократичного розвитку, зроблено припущення, що наразі захисна русофобія та етнічна ненависть щодо Росії та росіян є ядром консолідації та стійкості українського суспільства задля досягнення над перемоги над РФ, необхідною складовою збереження державної суб'єктності України.

Ключові слова: російсько-українська війна, ксенофобія, геноцид.

Yavir V. The growth of xenophobia and ethnic hostility during the Russian-Ukrainian war

During the next stage of the Russian-Ukrainian war, started with a full-scale military invasion to Ukraine, the signs of growing xenophobia and ethnic hatred Ukraine has been found, which is the aim of this study.

The research methods are based on monitoring of the ethnic and ethnopolitical components of the Russian-Ukrainian war – official and political statements, media reports on crimes based on ethnic hatred, systematic analysis of opinion polls that reflect the ethnicity of the war parties and case studies - analysis of individual situations, which illustrate the rapid degradation of interethnic Russian-Ukrainian cooperation during the Russian war. Despite the high level of xenophobia researching, the convection war waged by Russia against Ukraine has not yet been studied in the current context of total digitalisation, which allows tracking ethnic hatred crimes in real time. Despite the fact that any conventional war is a priori accompanied by an increase in xenophobia and ethnic hatred, as citizens of both states during hostilities in the status of combatants and civilians are being killed, the Russian-Ukrainian war is complicated by a number of circumstances that exacerbate the atmosphere of ethnic hatred and lead to an increase in xenophobia.

Although no official increase in xenophobia has been recorded during the Russian-Ukrainian war, as it has not yet been measured, a number of factors analyzed in the article point to an unprecedented rise in Russophobia in Ukrainian society in response to the Russian military invasion.

The degree of ethnic hatred is increased by anti-Ukrainian rhetoric and intentions to denationalize Ukraine by the Russian military and political leadership (to destroy the Ukrainian state, the Ukrainian nation), war crimes committed by the Russian military in Ukraine, non-compliance with humanitarian law during the war to intimidate and increase casualties increase civilians, which leads to a humanitarian catastrophe in the settlements of Ukraine. Capture and deliberate destruction of infrastructure, which provides basic needs and livelihoods of people, makes it impossible to maintain normal, decent living conditions in Ukraine. The actions of the Russian Federation on the territory of Ukraine show all the signs of a crime of genocide.

Although xenophobia is a destructive phenomenon, an obstacle to democratic development, it has been suggested that defensive Russophobia and ethnic hatred of Russia and Russians are at the core of the consolidation and resilience of Ukrainian society to achieve victory over Russia, a necessary component of preserving the state subjectivity of Ukraine.

Key words: Russian-Ukrainian war, xenophobia, genocide.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-26-1